

Een onderzoek naar de problematiek rond de overgang van jeugd- naar volwassenenliteratuur

In het kader van de postdoctorale lerarenopleiding aan de Rijksuniversiteit Utrecht hebben wij een onderzoek moeten doen. Voor de uitvoering en het verslag hadden we slechts acht weken tot onze beschikking. Vandaar dat we onze resultaten met de grootst mogelijke voorzichtigheid willen presenteren.

Samenvatting¹

In dit artikel wordt verslag gedaan van een onderzoek naar de problematiek rond de overgang van jeugd- naar volwassenenliteratuur. Door middel van leerlingenvragenlijsten en een docentenvragenlijst zijn gegevens verzameld over de visie van zowel leerlingen als docenten op die overgang. Het lijkt erop dat docenten onder invloed van het naderend examen steeds minder ruimte bieden aan de smaak van de individuele leerling, waardoor het leesplezier in de loop der jaren sterk vermindert.

1. Inleiding

Tijdens een stage in de lerarenopleiding viel het ons op dat er vrij lang aandacht werd besteed aan jeugdliteratuur. Pas na de vierde klas werd er echt begonnen met volwassenenliteratuur. Het is een veel waargenomen verschijnsel dat het leesplezier van leerlingen in de loop der jaren afneemt. Een mogelijke oorzaak hiervan zou kunnen zijn dat leerlingen misschien op een ander moment toe zijn aan de overgang van jeugd- naar volwassenenliteratuur dan het moment dat de leraar kiest. Misschien zijn er ook andere oorzaken.

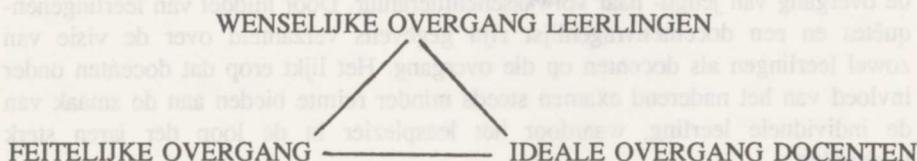
Ter voorbereiding op ons onderzoek hebben we artikelen van docenten uit het tijdschrift *Wistik* (zie bibliografie) bestudeerd. Hieruit blijkt dat in de brugklassen op een vrij ongedwongen manier wordt gelezen. Veel docenten creëren één of meer leesuurtes per week waarin iedereen mag lezen wat hij wil. In de hogere klassen wordt de keuze van de docent belangrijker; de opdrachten die aan de teksten verbonden worden gaan een rol spelen. De leraar bepaalt wanneer er wat wordt gelezen.

We raakten geïnteresseerd in de problematiek van de overgangsfase: wanneer vindt die plaats en is dat moment in overeenstemming met de voorkeur van de leerling en de pedagogische voorkeur van de docent? Als er een discrepantie is tussen de voorkeur van de leerling en de voorkeur van de docent, is er kennelijk een probleem. Wij verwachtten dat we een dergelijke discrepantie zouden aantreffen. Om na te kunnen gaan of die discrepantie strikt noodzakelijk is, waren

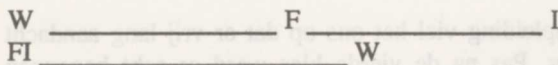
we ook geïnteresseerd in de redenen van de docenten om de overgang op een bepaald moment plaats te laten vinden. Mocht het zo zijn, dat docenten denken dat leerlingen er op een bepaald moment aan toe zijn, terwijl leerlingen zeggen er eerder/later aan toe te zijn, dan is er blijkbaar sprake van een misperceptie. In dat geval zouden de resultaten van ons onderzoek enigszins corrigerend kunnen werken. Maar er kunnen ook andere oorzaken zijn, die zo'n discrepantie weliswaar ongewenst, maar onontkoombaar maken, zoals er vrijwel steeds een zekere spanning is tussen wenselijke en reële doelstellingen.

De vraagstelling luidde:

- a) Hoe groot is de discrepantie tussen het moment waarop leerlingen toe zijn aan de overgang van jeugd- naar volwassenenliteratuur, het moment waarop die overgang plaatsvindt en het moment waarop docenten die idealiter plaats zouden willen laten vinden? In schema weergegeven:

Bijvoorbeeld:

- b) Welke redenen voeren docenten aan om de overgang van jeugd- naar volwassenenliteratuur op een bepaald moment plaats te laten vinden?

2. Methode

Hieronder lichten we per subvraag de gekozen methode toe.

2.1. Op welk moment is een leerling toe aan de overgang?

Aan ons onderzoek hebben meegewerkt: drie klassen van een Gymnasium, te weten een eerste klas van 27 leerlingen en twee tweede klassen van elk 26 leerlingen, een 3-havo van 30 leerlingen en een 4-havo van 26 leerlingen. We hebben leerlingen uit de onder- en bovenbouw ieder een aparte enquête in laten vullen. Omdat we een onderzoeksgroep hebben waarbinnen we grote verschillen verwachten (een eersteklasser is qua leesgedrag toch moeilijk op één lijn te stellen met een vierdeklasser), hebben we gekozen voor twee verschillende enquêtes, die elkaar gedeeltelijk overlappen. In de enquête voor de onderbouw ligt de nadruk op

lezen in het algemeen en jeugdliteratuur, in de enquête voor de vierde klas ligt de nadruk op volwassenenliteratuur. De overlap bestaat hieruit dat de enquête voor de onderbouw ook ruimte biedt aan leerlingen die (al) volwassenenliteratuur lezen, terwijl via de enquête voor de bovenbouw ook leerlingen die (nog) jeugdliteratuur lezen, te registreren zijn.

Voor de onderbouw hebben we gekozen voor een selectie van vragen uit een enquête uit *Weerwoord* (Heerze & Thiers, 1984). Hieronder zullen we de vragen weergeven en verantwoorden.

1a. Lees je wel eens?

- * avonturenboeken, * ruimtevaartboeken, * cowboyboeken, * sprookjesboeken,
- * boeken over een bepaald probleem,
- * detectiveboeken, * dierenboeken, * geschiedenisverhalen,
- * oorlogsboeken, *

We hebben deze vraag gesteld om te bekijken op welke leeftijd wat voor soort boeken gelezen worden. Hieruit willen we afleiden in welke fase van ontwikkeling de leerlingen zich bevinden.

2. Lees je vaak/soms/zelden?

We hebben deze vraag gesteld om te kijken of de aanname klopt dat leerlingen in de loop der tijd minder gaan lezen.

3a. Moet je wel eens lezen als je er helemaal geen zin in hebt?

b. Van wie moet dat dan?

- * van je onderwijzer(es), * van je ouders, *

Deze vraag is voor ons onderzoek van belang omdat wij geïnteresseerd zijn in de vraag hoeveel leerlingen dwang ervaren bij het lezen en of de ervaring van dwang toeneemt naarmate de leerlingen dichterbij de overgangsfase komen.

4a. Vind je lezen op school heel erg leuk/leuk/gaat wel/soms leuk/soms niet leuk/vervelend?

b. Vond je lezen op school vroeger leuker/even leuk/minder leuk. Waarom?

In vraag 2 is de kwantiteit aan de orde gekomen, vraag 4a moet ons inzicht geven in de kwaliteit van het lezen; vinden leerlingen lezen op school wel of niet leuk? Vraag 4b bestaat uit twee gedeelten. Het eerste gedeelte moet ons antwoord geven op de vraag of de leerlingen vinden dat ze veranderd zijn in hun waardering van het lezen op school. In het tweede deel wordt er naar argumenten voor hun antwoord gevraagd.

Voor de vierde klas hebben we zelf een enquête gemaakt. Ook hier zullen we de vragen afzonderlijk bespreken.

1. Kun je de titels en schrijvers van de laatste drie door jou gelezen boeken noemen?

Deze vraag is vergelijkbaar met de eerste vraag van de vorige enquête (hij is iets ruimer). Het doel is om inzicht te krijgen in wat er gelezen wordt.

2. Lees je jeugdliteratuur, volwassenenliteratuur of allebei?

Deze vraag hebben we gesteld omdat we van de leerlingen zelf willen weten tot welke categorie zij de boeken die ze lezen, rekenen.

3a. Als je volwassenenliteratuur leest, kun je dan zeggen wanneer je daarmee begonnen bent?

Door middel van deze vraag willen we te weten komen wanneer de overgang ongeveer begint.

3b. Welk volwassenenboek las je als eerste?

Deze vraag hebben we gesteld omdat we wilden kijken of leerlingen hier een titel zouden noemen van een boek dat ook in het rijtje van vraag 1 voor zou komen. Zou dit het geval zijn, dan zou het betekenen dat leerlingen nog niet zo lang bezig zijn met het lezen van volwassenenliteratuur.

4a. Zijn de boeken/verhalen die je op school moet lezen ook de boeken/verhalen die je zelf zou kiezen? Waarom?

Deze vraag hebben we gesteld om te kijken of er enige discrepantie bestaat tussen de door de docent gekozen boeken en de smaak van de leerlingen.

2.2. Op welk moment vinden leraren dat de overgang moet plaatsvinden?

Naar ongeveer veertig leraren van acht scholen hebben we een vragenlijst gestuurd. Van deze veertig leraren hebben er zestien gereageerd. Uit de antwoorden op de vragen moest naar voren komen wat de leraren in welke klassen laten lezen en waarom. De vragen die met een * zijn aangegeven, waren voor het begin van ons onderzoek van belang. Aangezien ze nu geen rol spelen, zullen we de resultaten niet in dit artikel vermelden².

1. * In welke klassen geeft u les?

2a.* Doet u in uw lessen iets aan het lezen van (jeugd-)literatuur? Historische letterkunde kunt u buiten beschouwing laten.

2b. Welke factoren, andere dan praktische, spelen een rol bij uw keuze van verhalen die in de klas gelezen worden? Bijvoorbeeld de smaak van leerlingen, uw didactische principes enz.

Met behulp van deze vraag wilden we achterhalen in hoeverre de leraren rekening houden met de smaak van de leerlingen.

3.* Wat is volgens u het verschil tussen jeugd- en volwassenenliteratuur?

4. Wat laat u in welke klas lezen? Kunt u per klas wat titels noemen? Historische werken kunt u buiten beschouwing laten.

5. In welke klas vindt u dat de overgang van jeugd- naar volwassenenliteratuur kan/moet plaatsvinden? Kunt u dit kort toelichten?

Deze vraag raakt de kern van ons onderzoek; welk moment kiezen de docenten uit voor de overgang en waarom.

3. Resultaten enquêtes leerlingen

Om de gegevens voor de onderbouw te standaardiseren hebben we per klas geturfd hoe vaak er in totaal is aangestreept. Hierna hebben we uitgerekend welk percentage elke keuzemogelijkheid voor haar rekening nam. Hieronder volgen de resultaten per vraag.

Tabel 1: Vraag 1

	percentages		
	eerste klas	tweede klas	derde klas
avonturenboeken	24.7%	20.3%	24.1%
ruimtevaartboeken	5.6%	2.2%	5.6%
cowboyboeken	1.1%	3.8%	1.9%
sprookjesboeken	4.5%	6.6%	5.6%
detectiveboeken	13.5%	17.6%	18.5%
dierenboeken	3.4%	3.8%	7.4%
geschiedenisboeken	8.9%	12.1%	3.7%
oorlogsboeken	20.2%	18.7%	18.5%

Opvallend is dat ondanks de niveauverschillen tussen de groepen de verhoudingen tussen de percentages voor de drie groepen overeenkomsten vertonen. De hoogste percentages werden gescoord in de categorieën oorlogs- en avonturenboeken. Dit zou er op kunnen wijzen dat deze groep leerlingen zich in een overgangsfase bevindt; aan de ene kant is er een waardering voor het fantasierijke, aan de andere kant voor de meer bij de realiteit aansluitende literatuur.

Tabel 2: Vraag 2

	eerste klas	tweede klas	derde klas
vaak	75.0%	63.6%	38.5%
soms	16.7%	31.9%	30.6%
zelden	8.3%	4.5%	21.1%

Uit de bovenstaande gegevens blijkt dat leerlingen in de loop der tijd minder lezen.

Tabel 3: Vraag 3

dwang	totaal	van onderwijzer	van ouders	van anderen
eerste klas	37.5%	37.5%	-	-
tweede klas	45.5%	41.0%	4.5%	3.8%
derde klas	57.7%	34.6%	19.2%	-

Het lijkt zo te zijn dat beduidend meer leerlingen in de hogere klassen dwang ervaren bij het lezen dan leerlingen in lagere klassen.

Tabel 4: Vraag 4a

	eerste klas	tweede klas	derde klas
heel erg leuk	17.4%	0%	3.6%
leuk	17.4%	16.7%	7.1%
gaat wel	30.4%	21.4%	21.4%
soms leuk	21.7%	33.3%	32.1%
soms niet leuk	8.7%	11.9%	10.7%
vervelend	4.3%	16.7%	25.0%

De gegevens leren ons dat leerlingen in hogere klassen het lezen op school over het algemeen minder leuk vinden. We realiseren ons dat juist bij deze vraag voorzichtigheid geboden is bij de interpretatie.

Tabel 5: Resultaten vraag 4b

	eerste klas	tweede klas	derde klas
vroeger leuker	45.5%	48.6%	36.8%
vroeger even leuk	26.1%	31.4%	47.4%
vroeger minder leuk	17.4%	20.0%	15.8%

Uit de cijfers blijkt dat er in alle klassen een duidelijke minderheid is die lezen nu leuker vindt. In de eerste en tweede klassen vindt het overgrote deel lezen vroeger leuker, in de derde klas is er ook een grote groep die dit vindt. De meesten kiezen daar voor de mogelijkheid 'even leuk'.

Ook de resultaten van de enquêtes voor de bovenbouw zullen we hieronder per vraag behandelen.

Vraag 1. Opvallend aan de antwoorden op deze vraag was dat er niet één titel van een jeugdboek wordt genoemd. De lijst wordt gedomineerd door boeken van Marga Minco en Harry Mulisch.

Vraag 2. Alhoewel er bij vraag 1 alleen titels van volwassenenliteratuur worden genoemd, blijkt uit de antwoorden op deze vraag dat van de 26 leerlingen er 15 aangeven zowel jeugd- als volwassenenliteratuur te lezen. We zouden ons voor kunnen stellen dat bij het beantwoorden van vraag 1 sociale wenselijkheid een rol kan hebben gespeeld. De leerlingen zullen wellicht niet zo snel een titel van een jeugdboek opschrijven.

Vraag 3a. Uit de antwoorden op deze vraag blijkt dat de meeste leerlingen in de tweede, derde of vierde klas zijn begonnen met het lezen van volwassenenliteratuur.

Vraag 3b. Deze vraag hebben we gesteld omdat we wilden kijken of leerlingen hier een titel zouden noemen van een boek dat ook in het rijtje van vraag 1 voor zou komen. Zou dit het geval zijn, dan zou het betekenen dat leerlingen nog niet zo lang bezig zijn met het lezen van volwassenenliteratuur. Nadat we de streepjes geturfd hadden, bleek echter dat slechts vier leerlingen één van de titels noemde uit het antwoord op vraag 1.

Vraag 4. Er blijkt een duidelijke discrepantie te bestaan tussen de door de docent gekozen boeken en de smaak van de leerlingen. Slechts 20% van de leerlingen beantwoordt de vraag positief. Maar liefst 52% zegt dat ze de boeken die op school gelezen worden, niet zelf uitgekozen zouden hebben. 28% vindt de keuze op school soms geslaagd en soms niet. Het blijkt dus dat 80% van de leerlingen niet altijd gelukkig is met de keuze van de docent.

4. Resultaten enquête docenten

Hieronder zullen we ook weer per vraag de resultaten van de enquête weergeven.

Vraag 2b. De volgende factoren werden genoemd:

- * een verhaal moet humoristisch zijn;
- * een verhaal moet boeiend en interessant voor de hele groep zijn;
- * een verhaal moet qua moeilijkheidsgraad aansluiten bij het niveau van de leerlingen;
- * het aanbod van verhalen moet gevarieerd zijn;
- * smaak van de leerlingen;
- * verhalen moeten ethisch en esthetisch verantwoord zijn;
- * docent moet naar meer werk van dezelfde auteur kunnen verwijzen;
- * verhalen moeten kwaliteit hebben;
- * verhalen moeten verschillen kunnen verhelderen;
- * verhalen moeten herkenbaar en verrassend zijn;
- * aan verhalen moet wat te leren zijn;
- * smaak van de docent;

- * verhalen moeten representatief zijn;
- * verhalen moeten aansluiten bij de situatie in de klas en de actualiteit;
- * verhalen moeten aansluiten bij de beleavingswereld van de leerlingen;
- * verhalen moeten spannend zijn.

Het valt ons op dat er relatief gezien veel leraren zijn (ongeveer 50%) die de smaak van de leerlingen in acht zeggen te nemen.

Verder is het zo dat een aantal factoren onder één noemer te brengen is, namelijk het verhelderen van verschillen, het feit of iets aan een verhaal te leren is, de representativiteit en de voorbeeldfunctie. Al deze vier factoren duiden op de sterke wens van de docenten aan verhalen een opdracht te kunnen koppelen. In de les moeten ze er iets cognitiefs mee kunnen doen.

Vraag 4. In de klassen 1 en 2 noemen de docenten alleen auteurs van jeugdboeken. In klas 3 daarentegen staan er bijna alleen maar auteurs van volwassenenliteratuur op de lijst. Het betreft hier voornamelijk auteurs als: Haasse, Den Doollaard, Lampo en Minco. Als we de inventarisatie van klas 4, 5 en 6 bekijken valt het ons op dat er na de derde klas niet veel meer verandert. Het enige verschil is dat er wat meer aandacht aan poëzie wordt geschonken.

Vraag 5. De resultaten zijn:

tijdstip overgang	aantal docenten
klas 2/3	2
klas 3	4
klas 3/4	4
klas 4	6

In de praktijk blijken de leraren bijna allemaal in de derde te beginnen met het lezen van volwassenenliteratuur, terwijl uit de bovengenoemde cijfers valt af te lezen dat niet alle docenten de overgang in de derde klas laten plaatsvinden. Uiteraard moeten we er wel rekening mee houden dat een overgang niet van het ene op het andere moment plaatsvindt, maar een geleidelijk proces is. Die geleidelijkheid vinden we niet terug in de antwoorden op vraag 4. Het is wel zo dat de meeste docenten van mening zijn dat de overgang moet plaatsvinden in klas 3/4. De argumenten die voor dit tijdstip worden genoemd, zijn:

- * de nadering van het examen;
- * op die leeftijd gaan de leerlingen snuffelen aan de grote mensenwereld;
- * jeugdliteratuur is geschreven voor leerlingen onder de 15;
- * rond die leeftijd komen bepaalde levensaspecten in het gezichtsveld;
- * de interesse voor jeugdliteratuur daalt;
- * de belangstellingssfeer verandert; de leerlingen worden nieuwsgierig naar de literatuur met de grote 'L'.

Vraag 7. Opvallend aan de inventarisatie van de docenten is dat er bij de keuze van een jeugdboek wordt genoemd dat het boek moet aansluiten bij de interesses van de leerlingen. Dit wordt vooral genoemd door Marga Minco en Harry Mulisch.

5. Samenvatting en conclusie

Wordt er bij de overgang van jeugd- naar volwassenenliteratuur nu onvoldoende rekening gehouden met de behoefte van de individuele leerling en wordt er te veel nadruk gelegd op het naderend examen?

Uit de leerlingenenquêtes kwam naar voren dat veel leerlingen lezen steeds minder leuk gaan vinden. Er is kritiek op de manier waarop er op school gelezen moet worden. De boekenkeuze van de docent spreekt hen niet altijd aan en de opdrachten die gekoppeld worden aan het lezen vinden ze niet altijd plezierig. Naarmate de leerlingen in hogere klassen komen, ervaren ze dat ze meer tot lezen gedwongen worden. In de derde klas wordt er voornamelijk jeugdliteratuur gelezen, terwijl in de vierde klas plotseling de nadruk heel sterk op volwassenenliteratuur ligt.

Ook uit de enquête voor docenten en de artikelen uit *Wistik* blijkt dat er sprake is van een abrupte overgang. De docenten laten de overgang over het algemeen planmatig verlopen onder invloed van het naderend examen. In brugklassen wordt er nog op een vrij ongedwongen manier met literatuur omgegaan. Alles wordt in het werk gesteld om leerlingen maar te laten lezen. In hogere klassen is dit afgelopen; niet de behoefte van de leerling maar de eisen van het examen staan centraal.

Hieronder zullen we bekijken of de verzamelde gegevens nu antwoord op onze onderzoeksvragen geven.

a) Hoe groot is de discrepantie tussen het moment waarop leerlingen toe zijn aan de overgang van jeugd- naar volwassenenliteratuur, het moment waarop die overgang plaatsvindt en het moment waarop docenten die idealiter plaats zouden willen laten vinden? Uit de gegevens blijkt dat er tussen een aantal van de hierboven genoemde momenten 'spanningen' zijn. In de eerste plaats blijkt dat het moment waarop docenten de overgang zouden willen laten plaatsvinden niet goed aansluit bij de wensen van de leerlingen. Ons onderzoek geeft geen antwoord op de vraag wanneer leerlingen de overgang precies willen; we kunnen alleen vaststellen dat er een discrepantie bestaat. Als we het moment waarop de overgang daadwerkelijk plaatsvindt vergelijken met de wensen van de leerlingen, komt dezelfde discrepantie naar voren. Dit komt doordat er tussen de feitelijke overgang en de door de docenten gewenste overgang geen spanning bestaat. Iedere docent stond volledig achter het moment van de overgang.

b) Welke redenen voeren docenten aan om de overgang van jeugd- naar volwassenenliteratuur op een bepaald moment plaats te laten vinden? De argumenten kunnen we in twee categorieën indelen: argumenten met betrekking tot de leerling en argumenten met betrekking tot onderwijsdoelen. De docenten vinden dat leerlingen in klas 3/4 toe zijn aan literatuur met de grote 'L'. Bovendien moet op dit moment wel begonnen worden met de voorbereiding op het examen.

De belangrijkste conclusie die we uit ons onderzoek kunnen trekken is dat leerlingen wel 'spanning' ervaren en docenten niet. Dit is logisch want de

docenten zijn degenen die het beleid maken en uitvoeren. De invloed van leerlingen hierop is betrekkelijk klein.

Wij zijn er gedurende het onderzoek nogal van geschrokken dat er zo'n enorme botsing bestaat tussen de belangen van de leerlingen en de eisen van de docenten. Onzes inziens moeten de doelstellingen van het leesonderwijs bezien en beter in praktijk gebracht worden. Iedereen is het erover eens dat leesmotivatie in alle klassen heel belangrijk is, maar in praktijk blijken de schoolse doelstellingen (sterk cognitief en analytisch gericht) toch vaak centraal te staan. Om de overgang van jeugd- naar volwassenenliteratuur minder schoksgewijs te laten verlopen, pleiten wij ervoor dat ook in hogere klassen de leerlingen voor een gedeelte vrijgelaten worden in hun keuze van wat ze willen lezen. Ook al betekent dit dat sommige leerlingen nog naar jeugdliteratuur zullen grijpen. Waarom moeten de leesuurtjes 'zonder gezeur van de docent' in de hogere klassen verdwijnen?

6. Discussie

Het leek ons bij nader inzien wenselijk de context van ons onderzoek in kaart te brengen. We zijn ons ervan bewust dat er nogal wat kanttekeningen zijn te plaatsen, b.v. bij betrouwbaarheid en validiteit. Dit komt doordat er binnen de opleiding maar een beperkte ruimte beschikbaar is voor het onderzoeksgedeelte. Je kunt in de beschikbare tijd hooguit een probleemstelling iets uitdiepen en aantonen dat er verder onderzoek naar gedaan moet worden. Van wetenschappelijke pretenties kan geen sprake zijn. Desondanks konden we er niet omheen bepaalde uitspraken te doen, wetende dat deze niet of nauwelijks hard te maken zijn.

Noten

1. We willen degenen die medewerking verleenden, bedanken, te weten: Theo Rensman (begeleider van de Rijksuniversiteit Utrecht) en de docenten van de volgende scholen: Christelijk Gymnasium te Utrecht, College Blaucapel te Utrecht, Christelijke Scholengemeenschap Nassau Veluwe te Harderwijk, Christelijke Scholengemeenschap Oude Hoven te Gorinchem, Christelijk Streeklyceum te Ede, Coornhert Gymnasium te Gouda, Calscollege te Nieuwegein en KSG De Breul te Zeist.
2. Voor het gehele onderzoek verwijzen we naar het onderzoeksverslag dat Boekhout en Van Hattum maakten voor de Rijksuniversiteit Utrecht (zie bibliografie).

